

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ УВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ЩОДО ВПЛИВУ ІНВАЛІДНОСТІ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ЛІТНЬОЇ ЛЮДИНИ.....	6
1.1. Стан інвалідності як об'єкт психологічного дослідження.....	6
1.2. Індивідуально-психологічні особливості інвалідів.....	14
1.3. Психологічні особливості літньої людини.....	29
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ТА ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	33
2.1. Організація дослідження індивідуально-психологічних особливостей осіб з інвалідністю	33
2.2. Опис вибірки досліджуваних.....	37
2.3. Методи та методики дослідження.....	39
Висновки до розділу 2.....	40
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....	41
3.1. Результати емпіричного дослідження поведінки осіб з інвалідністю у складних та стресових ситуаціях.....	41
3.2. Результати емпіричного дослідження індивідуально-типологічних особливостей осіб з інвалідністю	51
3.3. Обговорення результатів.....	79
Висновки до розділу 3.....	88
ВИСНОВКИ.....	96
СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРШОДЖЕРЕЛ.....	99
ДОДАТОК Первинні результати психологічного дослідження осіб з інвалідністю.....	109

ВСТУП

Давно відомо, що ступінь цивілізованості суспільства визначається відношенням в ньому до дітей, літніх людей та інвалідів. Тому, умови, в яких живуть особи з інвалідністю, та стан їх душі – це не лише їх особистісна справа, а питання, що стосується кожного і в кінці кінців це те, що взагалі визначає стан здоров'я суспільства. Пройшовши шлях від ідей фізичного знищення, неприязні, ізоляції до концепцій залучення до праці "неповноцінних" членів, суспільство підійшло до розуміння необхідності реінтеграції осіб з фізичними вадами в суспільство. У зв'язку з цим виникає необхідність переглянути класичний підхід до проблеми інвалідності як до проблеми певного кола "неповноцінних людей" і подати інвалідність як проблеми, що зачіпає співтовариство у всій його сукупності.

Масштабність проблеми інвалідизації населення і необхідність її пріоритетного вирішення підтверджує як світова, так і вітчизняна статистика. На сьогодні в світі спостерігається стійка тенденція до збільшення частки інвалідів в структурі населення. За оцінками експертів ООН, інваліди складають в середньому 10% населення (при розкиді цього показника від 1% до 27%), і близько 25% населення страждають хронічними захворюваннями. В Україні в останні роки відзначається чітка тенденція до збільшення як абсолютного, так і відносного показників інвалідності на тлі зменшення чисельності населення в цілому і збільшення показників захворюваності. За оцінками дослідників, в найближчі 10 років кількість інвалідів збільшиться в 2-3 рази. Разом з тим, зростає суспільно-політична та соціально-економічна ціна втрат, пов'язаних з хворобами людини.

Дослідженням психологічних особливостей осіб з інвалідністю займалися багато дослідників: В.М.Астапов, О.І.Лебедінська, Б.Ю.Шапіро, Е.Ф.Ачільдієва, А.А.Баранов, Р.К.Ігнатієва, Л.К.Грачев, Т.А.Добровольська, І.П.Каткова, В.В.Кузнецова, С.С.Кучінський, С.П.Пяпков, Г.Г.Сіласте, Н.Б.Шабаліна, И.А.Шамес, С.П.Шевчук, Ю.Г.Елланський, Л.В.Молчанов,

В.Н.Стріжаков, Н.Д.Чекмарьов, Л.І.Демідова, Н.І.Пивоварова, Н.Р.Лінова, В.П.Беляєва, М.В.Молоканов та ін. Тим не менше, до сих пір немає єдиної концептуальної основи, яка дозволила б вивчити інвалідів як категорію суб'єктів специфічної діяльності. Не можна сказати, що психологічна спільнота має всеосяжну концепцію щодо особистісного профілю осіб з інвалідністю. Тим паче, що у зв'язку з суттєвими трансформаціями, що мають місце в нашому суспільстві останнім часом, є потреба в уточненні отриманих даних, їх адаптації до сучасних умов, та збір новітніх відомостей.

Особливий інтерес представляє дослідження психологічних особливостей літніх осіб з інвалідністю, бо старість сама по собі призводить до закономірних змін характеру. Питання про те, як вікові трансформації поєднуються з тими, що викликані звуженням людських можливостей у наслідок втрати соматичної та фізіологічної спроможності, залишається вкрай актуальним. Розробки в галузі дослідження старості представлені в роботах психологів Є.Ю. Балашовой, Н.К. Корсаковой, О.Н. Молчановой, О.Б. Обухова та ін. Але, закономірності людей старшого віку в психологічній науці вивчені вкрай недостатньо. Наявної інформації за даною темою незрівнянно менше, чим, наприклад, щодо дітей та підлітків. Відомий психолог В.А.Костюк з цього приводу зазначав: «Таке враження, що життя з закінченням школи, теж закінчується – так мало інформації про наступні етапи онтогенезу». Враховуючи, що населення сучасної України в цілому «старіє» - з кожним роком середній вік наших громадян помітно зростає, на порядок денний все гучніше виходять соціальні питання щодо організації життя таких людей. Але, перед прийняттям державних рішень, потрібні науково здобуті відомості щодо психологічних особливостей людей похилого віку і, зокрема, з інвалідністю. Все це робить дослідження психологічних особливостей осіб з інвалідністю, саме похилого віку, особливо актуальним.

Мета дослідження – теоретико-емпіричним шляхом дослідити індивідуально-психологічні особливості осіб з інвалідністю.

Об'єкт дослідження – особистісна сфера літніх осіб з інвалідністю.

Предмет дослідження – індивідуально-психологічні особливості осіб з інвалідністю.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні уявлення сучасної психологічної науки щодо психологічного профілю осіб з інвалідністю.
2. Провести емпіричне дослідження індивідуально-психологічних особливостей осіб з інвалідністю.
3. Описати специфічні індивідуально-психологічні особливості осіб з інвалідністю, що відрізняють їх від загального середньостатистичного профілю особистості.

Методи дослідження: теоретичні: вивчення, аналіз та узагальнення психологічного досвіду з проблем психологічних особливостей осіб з інвалідністю та людей похилого віку.

Емпіричні: спостереження, бесіда, збір анамнезу та аналіз продуктів творчої діяльності. Стандартизовані та валідні методики: "КПРС", "ОСК", А.Басса і А.Дарка, FPI, К.Юнга, Л.І.Вассерману, Р. Кеттелу (16 PF – 105C), С. Розенцвейгу, Д.М. Узнадзе та З.І. Ходжави, Е. Торренсу, САМОАЛ, Дж.Роттеру, М.Томасу, САН, Зунге, Шмишеку, Спілберга – Ханіна.

Методи статистичної обробки даних за допомогою спеціалізованих пакетів прикладних програм для психологічних досліджень ("SPSS 13.0", "SPSS 20.0" та "Microsoft Office Excel 2003").

Опис вибірки: загальна кількість 40 чоловік, поділених у рівних частинах на експериментальну та контрольну групи. У першу групи увійшли особи з інвалідністю; у другу – люди, приблизного того ж поважного віку, але, без зафіксованої інвалідності.

База дослідження: Геріатричний дім-інтернат в селі Мирнопольє.

Структура та обсяг дипломної роботи: дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що містить 104 посилання, додатку. Робота містить 4 рисунка, 22 таблиці. Загальний обсяг роботи складає 98 сторінок друкованого тексту.

ВИСНОВКИ

1. Проаналізовано літературні першоджерела та встановлено, що інвалідизація особистості суттєво впливає на його психологічні властивості, але, характер даного впливу у різних авторів описаний по-різному. Тим паче, що є багато факторів, що призводять до відмінностей у психологічних особливостях осіб з інвалідністю. Так, велике значення має характер вади, що призвела до зниження життєвих можливостей особистості. Має значення, у якому віці людина стала інвалідом і, взагалі, на різних стадіях онтогенезу, звуження можливостей сприймається і опановується по-різному. В цьому сенсі, виключну версту являє собою дитяча інвалідність, особливо та, що має місце з моменту народження дитини. Як особа адаптується до нових обставин життя, залежить також, від початкових індивідуально-психологічних властивостей, зокрема, типу темпераменту, наявності акцентуації та її модальності, локусу контролю та кореневих установок. Крім того, процеси, що відбуваються у психіці особи з інвалідністю суттєво залежать від соціальних факторів, наприклад, стійкого та проявленого відношення до осіб з вадами у суспільстві, наявності системи соціального захисту та допомоги інвалідам. Більш того, втрата загальнолюдських можливостей впливає не тільки на людину, що постраждала, але й на його близьке соціальне оточення – сім'ю, колег, друзів. А останні, в свою чергу, своїм відношенням багато в чому обумовлюють психологічні особливості адаптації особистості до свого специфічного стану.

2. Проведене емпіричне дослідження індивідуально-психологічних особливостей осіб з інвалідністю встановило, що їм властивий завищений рівень реактивної і особистісної тривожності. Важливі події в своєму житті вони не вважають результатом своїх власних дій і не відчують свої здатності управляти ними. Відповідно, не приймають відповідальність за те, як складається їх життя. Низькі показники самореалізації поєднуються у них з екстернальним локусом контролю і менш конструктивними стратегіями поведінки в конфлікті – уникненням, компромісом, пристосуванням. Для них характерні: висока

напруга і низькі рівні психічної активації, емоційного тону і комфортності. Вони не агресивні. Серед форм агресивності, в них найбільш виражені аутоагресія (почуття провини), вербальна агресія і роздратування. Зовсім нехарактерними для них є негативізм, фізична агресія, образа, та непряма агресія. Їм бракує спонтанної агресивності та емоційної лабільності.

Вони відрізняються невротичністю, депресивністю, сором'язливістю, амбіверсією, маскулізмом. Особливо невротичністю. У фруструючій ситуації їм властива імпульсивна реакція, тобто, пасивна позиція, що заважає активному пошуку шляхів вирішення проблемних ситуацій, вони готові до малопродуктивної реакції самовиправдання, замість активного її вирішення. Креативність інвалідів безпосередньо пов'язана з самотійністю та захисними реакціями. Рівень самоактуалізації осіб з інвалідністю – невисокий, особи з інвалідністю знаходяться, не в ресурсному стані. Найбільшою мірою виражене саморозуміння, в мінімальній – спонтанність, аутосимпатія і орієнтація в часі.

3. Описано специфічні індивідуально-психологічні особливості осіб з інвалідністю, що суттєво відрізняють їх від загального середньостатистичного профілю особистості. Вони не краще і не гірше; вони – інші, адже відображають специфічні умови їх життя. Так, статистично значимі відмінності виявлені по суб'єктивному контролю, особливостям конфліктної поведінки, тривожності, самооцінці, функціонального стану (САН), товариськості, відкритості, емоційної лабільності. Хоча, характер виявлених відмінностей не завжди очікуваний та очевидний. Психологічний профіль інвалідів відрізняється парадоксальністю, яку зокрема, ілюструють притаманні їм типи акцентуації характеру. Так, циклоїдна акцентуація свідчить про те, що, в залежності від фази циклу, ці люди поведуть себе помітно по-різному: на одній фазі циклу вони емотивні та дістимічні, начебто, інтровертивні, не агресивні, спокійні. На іншій фазі, вони можуть перевтілитися до невпізнанності: поводити себе з гіпертимною та афективно-екзальтованою акцентуацією. Не випадково, за методикою К.Юнга, середньогруповою особою з інвалідністю – амбіверт; а інші методики показували

суперечливі результати: за методикою Зунге - депресивності у досліджуваних не виявлено взагалі, а шкала депресивності в методиці FPI показала високий рівень депресії. З одного боку, їм властивий емоційно-орієнтований копінг, з іншого - "планування вирішення проблеми" і "втеча-уникнення". Для них характерні висока активація емоційних реакцій і одночасно, гальмування поведінки, а, отже, неможливість докладати зусиль для вирішення завдання. Особа з інвалідністю припускає нездатність правильно поводити себе в складних ситуаціях і оцінює такі ситуації як невідвладні контролю, непосильні. Бурні емоції виконують для них форсуючу роль, за рахунок чого вони непогано вправляються зі стресами, зокрема, з проблемою виживання. Локус контролю осіб з інвалідністю тяжіє до інтернального, але, в де-яких ситуаціях він явно екстернальний. Їм притаманні ригідні установки і в той же час – креативність при відстоюванні власної позиції; відмова від усталених моделей вирішення проблемних ситуацій на користь пошуку нестандартних, інноваційних шляхів розв'язування життєвих завдань.

Таке враження, що у осіб з інвалідністю нівельовані природно властиві їм якості, а актуалізовані ті, що служать ідеї виживання – тобто, вони можуть бути різними - такими, як потребує ситуація. В чомусь, їх можливості зменшені, а в іншому – вони мають більш широкий репертуар поведінкових проявів, ніж особи без інвалідності. Де-коли це виглядає недоречно, або, майже, неадекватно, але, те, що інваліди виживають у своїх вельми складних умовах підтверджує, що їх стратегія виживання ефективна. Напевно, саме така двоякість є найбільш ефективною для них в сучасних умовах і дає можливість вижити та адаптуватися до своїх обмежених можливостей.

Таким чином, проведене нами дослідження показало, що психологічний профіль осіб з інвалідністю дещо відрізняється від того, що поширений у свідомості пересічних громадян. Можливо, це наслідок того, що з ходом часу, ситуація змінюється і потребує постійного уточнення наявної ситуації. Але, це питання – вже тема наступного наукового дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРШОДЖЕРЕЛ

1. Айшервуд М.М. Полноценная жизнь инвалида / М. М. Айшервуд; перевод с англ. – М.: Педагогика, 2001. – 250 с.
2. Албегова И.Ф. Особенности социальной адаптации инвалидов // Вестник социальной работы. 2003. № 2 (7).
3. Албегова И.Ф. Техника трудоустройства в социальной адаптации населения // Психотехнологии в социальной работе. Вып. 1 / Под ред. В.В. Козлова. - Кострома, 1996, с. 53-57.
4. Алмазов Б.Н. Социальное отчуждение (Психолого-педагогический аспект) – М.: Дата Сквер, 2010.
5. Альберт Б. Британское движение инвалидов и социальная модель инвалидности // Инвалиды: к независимой жизни. - Издательство РООИ «Перспектива», 2000.- с.87-92.
6. Бабин С.М., Сахарова Л.В. Интегративная психотерапия больных бронхиальной астмой //Психотерапия и клиническая психология: методы, обучение, организация (Материалы конференции) /Отв. ред. Б.Д. Карвасарский. СПб- Иваново, 2000.-с.219-225.
7. Баканова А.А. Отношение к жизни и смерти в критических жизненных ситуациях. Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. к. пс. н. СПб., 2000. <http://hpsy.ru/public/x1238.htm>
8. Баранов А.В. О социальной парадигме здоровья //Петербургская социология- 1997. -№1.-с. 14.
9. Баскакова М. Отверженные обществом: социально-демографический портрет инвалидов труда //Независимая газета. 2000. - 3 ноября. - с. 14.
- 10.Бастрыкина А.В. Центры независимой жизни. В кн.: Инвалиды: к независимой жизни. - Издательство РООИ «Перспектива», 2000. - с. 72-74.
- 11.Биксон Т.К., Пепло Л.Э., Рук К.С., Гудчайлдс Ж.Д. Жизнь старого и одинокого человека // Психология старости. Учебное пособие / Ред.-сост. Д.Я. Райгородский. – Самара: Издательский дом БАХРАХ-М, 2004. – С. 659- 687.

- 12.Бочко М.Э. Занятость инвалидов в регионе: проблемы, пути решения / М. Э. Бочко // Вестник Челябинского Университета. – 2007. - №1. С. 117-122.
- 13.Васильева Н.В. Социологические концепции исследования инвалидности // Социологический сборник. Вып. 7. М., 2000.
- 14.Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). – М.:Изд-во Московского университета, 1984.
<http://psylib.org.ua/books/vasif01/index.htm>
- 15.Воскресенский Б.А. Некоторые аспекты работы психотерапевта с больными-верующими //Психотерапия и клиническая психология: методы, обучение, организация /Отв. ред. Б.Д. Карвасарский. -СПб Иваново, 2000. - с.36-39.
- 16.Врачебно-трудовая экспертиза и социально-трудовая реабилитация инвалидов с наследственными нервно-мышечными заболеваниями (миодистрофия, амиотрофия): Сборник науч. трудов. - М.: ЦИЭТИН, 1984. 131 с.
- 17.Врачебно-трудовая экспертиза и социально-трудовая реабилитация на современном этапе: Сборник науч. трудов М.: ЦИЭТИН, 1987. - 190 с.
- 18.Врачебно-трудовая экспертиза и трудоустройство инвалидов. Учебное пособие для сред. спец. учеб. заведений соц. обеспечения /Под ред. П.А.Маккавейского. М.: Юрид. литература, 1967. - 243 с.
- 19.Врачебно-трудовая экспертиза, социально-трудовая реабилитация при патологии сосудов головного мозга и последствиях нарушения мозгового кровообращения. Сборник науч. трудов /Под ред. Е.М. Боевой. М.: ЦИЭТИН,1971. 160 с.
- 20.Глобальные перспективы независимой жизни в следующем тысячелетии. /Международный саммит по независимой жизни инвалидов, Вашингтон, сентябрь 1999 г. В кн.: Инвалиды: к независимой жизни. - Издательство РООИ «Перспектива», 2000. - с.45-58.
- 21.Давлетбаева З.К., Нуртдинова З.Н. Технологии социальной реабилитации: методические рекомендации / З. К. Давлетбаева З. Н. Нуртдинова; Под ред. М.М. Исхакова. - Уфа. - 2002. - 230 с.

22. Декларация о правах инвалидов (утв. Резолюцией тринадцатой сессии Генеральной Ассамблеи ООН 3447 (XXX) от 9 декабря 1975 г.)
23. Дементьева Н.Ф., Устинова Э.В. Формы и методы медико-социальной реабилитации нетрудоспособных граждан / Н. Ф. Дементьева, Э. В. Устинова. – М.: 1991. - 135 с.
24. Демидов Н.А. О развитии медицинской науки и науки в области социального обеспечения // Актуал. вопросы врачебно-трудовой экспертизы и социально-трудовой реабилитации инвалидов. Мл ЦИЭТИН, 1988. - 187 с.
25. Деятельность психолога в службах медико-социальной экспертизы и реабилитации инвалидов / Материалы всероссийской научно-практической конференции в Санкт-Петербурге 25-28 сентября 2002г. – М., 2002.
26. Динамика картины жизненного пути в самосознании у инвалидов // Психологическая наука и общественная практика: Сборник тезисов.- М.: Институт психологии АН, 1987.- С. 197-199.
27. Добровольская Г.А., Шабалина Н.Б. Инвалид и общество: социально-психологическая интеграция // Социологические исследования. 1991. - №5.
28. Добровольская Т.А. Социально-психологические особенности инвалидов и здоровых // Социологические исследования. №1, 1993.
29. Добровольская Т.А., Демидов Н.А., Шабалина Н.Б. Социальные проблемы инвалидов // Социологические исследования. 1988. - № 4. - с. 79-83.
30. Добровольская Т.А., Шабалина Н.Б. Инвалиды: дискриминируемое меньшинство? // Социологические исследования. 1992. - №5. - с. 103-106.
31. Добровольская Т.А., Шабалина Н.Б. Социально-психологические особенности взаимоотношений инвалидов и здоровых // Социологические исследования. 1993. - №1.-с. 62-66.
32. Дуброва В.П. Терапевтическое взаимодействие в диаде «врач пациент» // Социальная психология: Практика. Теория. Эксперимент. Практика. /Под ред. В.В. Козлова. - Ярославль, 2000. - Т. 1. - с.220-223.
33. Журнал «Пробудитесь» // На что надеяться инвалидам // Полноценная жизнь при потерянной конечности // 8.06.1999г. С.7.

34. Журнал «Пробудитесь»//Утешение для тех, кто болен//Как справиться с бурей чувств? 22.01.2001г.
35. Иванова А.Г. Продолжительность жизни, свободной от инвалидности, в России и за рубежом: проблемы сравнительного анализа //Социологические исследования. 2000. - №12. - с. 80-89.
36. Инвалидам – индивидуальную программу реабилитации //Социальное обеспечение. 1996. № 12. С. 8 – 12.
37. Исмаилова Н. И. Индивидуально-психологические особенности лиц при инвалидизирующих заболеваниях // Концепт. – 2013. – Спецвыпуск № 01. – ART 13502. – 0,6 п. л. – URL: <http://e-koncept.ru/2013/13502>.
38. Калинычева Т. Инвалиды в зеркале общественного сознания //Вестник благотворительности. — 1995. №2. — С. 6-7.
39. Карвасарский Б.Д. Медицинская психология. Л.: Медицина. Ленингр. отд-ние, 1982.- 271 с.
40. Квасенко А.В., Зубарев Ю.Г. Психология больного. - Л., 1980. С. 32-33.
41. Ким Е. Независимая жизнь лиц с ограниченными возможностями. М., 1997.
42. Киндрас Г.П. История развития, современное состояние и перспективы врачебно-трудовой экспертизы при психических заболеваниях //Актуальные вопросы врачебно-трудовой экспертизы и социально-трудовой реабилитации инвалидов. М.: ЦИЭТИН, 1988. - 187 с.
43. Клиническая психология / Сост. и общая редакция Н.В. Тарабриной. - СПб.: Питер, 2000. С. 179-183, 200, 263-268.
44. Козлов В.В. Социальная работа с кризисной личностью. Методическое пособие. Ярославль, 1999. <http://psylib.myword.ru/index.php>
45. Козлова Т.З. Самореализация и самооценка пенсионеров/ Психология зрелости и старения, 2006, №2.
46. Краснова О.В. Геронтопсихологический словарь. – М., 2010. – 326 с.
47. Краснова О.В. Социально-психологическое сопровождение выхода на пенсию. – Москва: Изд-во: «Принтер», 2000. – 52 с.

- 48.Краснова О.В. Стереотипы и аттитюды к пожилым людям (опыт социально-психологического исследования) – М.: ГНО «Прометей» МПГУ, 2004. – 304 с.
- 49.Краснова О.В., Галасюк И.Н., Шинина Т.В. Психология личности пожилых людей и лиц с ограничениями здоровья: Учебное пособие для слушателей профессиональной переподготовки по специальности «Психологическая работа в учреждениях социальной сферы» / Под ред. О.В. Красновой. – М.: ДСЗН, 2010.
- 50.Краснова О.В., Лидерс А.Г. Социальная психология старения: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002 – 288 с.
- 51.Кривцова А.Ю. Особенности психологического портрета больных эпилепсией с наличием и отсутствием группы инвалидности / А.Ю. Кривцова, В.А. Жаднов, Л.Н. Ерхова // Личность в меняющемся мире: здоровье, адаптация, развитие: сетевой журн. 2014. № 3 (6): <http://humjoumaLrzgmu.ra/art&id=100>
- 52.Кудинов С. И., Кудинов С. С. Психологические особенности самореализации личности с ограниченными физическими возможностями // Сибирский педагогический журнал (научно-практическое издание. Новосибирск: НГПУ - 2010. - №5. - С. 272-280.
- 53.Лебедева С.С. Актуальные проблемы образования инвалидов как средства их социальной адаптации // Образование как средство социальной адаптации инвалидов: опыт и перспективы / Сост. С.С. Лебедева - СПб., 1998. С. 5.
- 54.Леви К.А. История Независимой жизни в лицах. В кн.: Инвалиды: к независимой жизни. - Издательство РООИ «Перспектива», 2000. - с.22-44.
- 55.Ленец Е.В. Исследование взаимосвязи уровня притязаний и фрустрации у инвалидов // Материалы исследований индивидуально-психологических особенностей учащихся профессионального лицея «Родник». – Екатеринбург: УГПУ, 2001. – 200 с.
- 56.Лисицын Ю.П. Общество и здоровье человека. М.: «Знание», 1970. - 48 с.

- 57.Макдональд Д., Оксфорд М. История движения независимой жизни инвалидов. В кн.: Инвалиды: к независимой жизни. - Издательство РООИ «Перспектива», 2000. - с. 16-21.
- 58.Матасова Т.Н. Ситуация инвалидности как биографический кризис //Проблемы социальной психологии XXI столетия /Под ред. В.В. Козлова. - Ярославль, 2001.-Т. 2.-с. 154-156.
- 59.Меликьян Г.Г. Инвалидность устанавливается по-новому // Социальное обеспечение. 1996. № 10. С. 2 – 5.
- 60.Морозова Е.В. Социально-психологическая адаптация личности, находящейся в условиях инвалидизирующего заболевания (на примере хронической эндокринной патологии и онкологических заболеваний): Автореф... дис. канд. психол. наук. - Ярославль: ЯрГУ, 2008. - 26 с.
- 61.Морозова Е.В. Субъективное отношение к инвалидности у пациентов в процессе прохождения медико-социальной экспертизы / В.В.Козлов, Е.В. Морозова, Н.Б. Шабалина // Седьмая волна: сборник научных статей. Вып. 3. - Ярославль-Минск: МАПН, 2007. - С. 143-153.
- 62.Николаева В.В. Влияние хронической болезни на психику: Психол. исследования. М.: Изд-во МГУ, 1987. - С. 386.
- 63.Орлова М.М. Адаптационные стратегии в условиях тяжелого, инвалидизирующего заболевания как субъективная составляющая ситуации болезни // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Философия. Психология. Педагогика. - 2013. - № 4 том 13. - С. 64-69
- 64.Осадчих А., Лебедев И., Лысенко А. Проблемы инвалидности и инвалидов: современные подходы // Социальное обеспечение. 1998. № 4. С. 30 – 32.
- 65.Основы психологической помощи старым людям. – М.: МПГУ, Обнинск: «Принтер», 2002.
- 66.Павленко А.Г. Социально-психологические проблемы социальной изоляции //Социальная психология: Практика. Теория. Эксперимент. Практика. /Пол ред. В.В. Козлова. Ярославль, 2000. - Т.3. с. 27-29.

- 67.Петросян В.А. Равные права, равные возможности для людей с ограничениями здоровья. – М., 2010. – 112 с Краснова О.В. Руководство по оказанию социально-
- 68.Полятыкина Т.С. Психосоматические особенности больных гипертонической болезнью //Психотерапия и клиническая психология: методы, обучение, организация (Материалы конференции)/ Отв. ред. Б.Д. Карвасарский. -СПб Иваново, 2000. - с.360-365.
- 69.Пономарева Л. Г. Копинг-стратегии и локус контроля у психически больных //Молодой ученый. — 2011. — №11. Т.2. — С. 95-97.
- 70.Практическая психология и социальная работа//С.Д. Максименко, М.В. Папуча. Проблемы диагностики посттравматических состояний личности//№8, 2003г.
- 71.Психолог в здравоохранении: вопросы диагностики, коррекции и супервизии /Под общ. ред. проф. Н.И. Мельченко, проф. Г.В. Акопова. Самара: Изд-во СамГПУ, 1999. - 189 с.
- 72.Психологическая диагностика типов отношения к болезни при психосоматических и нервно-психических расстройствах (Методические рекомендации) /Ред. Л.И. Вассерман - СПб: научно-исследовательский психоневрологический институт им. В.М. Бехтерева, 1991. 26 с.
- 73.Психология инвалидности: Метод. указания /Сост. Н.А.Соловьева; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль, 2004. 47 с.
- 74.Психология старости / Ред.-сост. Д.Я.Райгородский. – Самара: Издательский Дом БАХРАХ-М, 2004. – 736 с.
- 75.Психология старости и старения: Хрестоматия: Учеб. пособие для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: издательский центр «Академия», 2003. – 416 с.
- 76.Разработка стратегии, нацеленной на устранение барьеров, препятствующих интеграции инвалидов в общество стран СНГ: Материалы международной конференции. М., 1998.

77. Рейзер Р. Социальный и медицинский подходы к инвалидности. В кн.: Инвалиды: к независимой жизни. - Издательство РООИ «Перспектива». 2000. - с. 83-84.
78. Русинова Н.Л., Браун Дж. В. Социально-статусные группы: различия в субъективном здоровье //Петербургская социология. 1997. - №1. -с.53-56.
79. Рыкова И.Г. Опыт психотерапии больных гипертонической болезнью в общесоматическом стационаре //Психотерапия и клиническая психология: методы, обучение, организация (Материалы конференции)/ Отв. ред. Б.Д. Карвасарский. СПб - Иваново, 2000. - с.373-377.
80. Сборник законодательно-нормативных документов по профессиональной реабилитации и занятости инвалидов. М.: ЦИЭТИН, 2000. - 295 с.
81. Смелзер Н. Возраст и неравенство // Психология старости. Учебное пособие / Ред.-сост. Д.Я.Райгородский. – Самара: издательский дом БАХРАХ-М, 2004. – С. 83-85.
82. Смирнов А. В. Самоизоляция личности в критической жизненной ситуации физической инвалидности. – Екатеринбург: УГПУ, 2004. – 221 с.
83. Соловьева Н.А. К вопросу о социальной модели инвалидности // Вестник социальной работы. 2002. № 1 – 2 (3).
84. Соловьева Н.А. Особенности социальной адаптации инвалидов. Актуальные теоретические и практические вопросы развития социальной сферы в современной России. Ярославль, 2002.
85. Соловьева Н.А. Психологические особенности людей с ограничениями по зрению: Учебно-методическое пособие. Ярославль, 2003.
86. Соловьева Н.А. Психология инвалидности: Метод. указания / Сост. Н.А. Соловьева; Яросл. гос. ун-т. - Ярославль, 2004. 47 с.
87. Социальная работа с инвалидами. Настольная книга специалиста / Под ред. Е.И. Холостовой, А.И. Осадчих. М., 1996.
88. Социально-бытовая и трудовая реабилитация инвалидов (Пособие для социальных работников) /Под ред. А.И. Осадчих. М.: Редакционно-

- издательский центр Консорциума «Социальное здоровье России», ТЕИС. 1997. - 184 с.
89. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – С. 147-148.
90. Суржко Г. В., Куташов В. А. Значимые индивидуально - психологические особенности инвалидов соматического профиля с сосудистой патологией головного мозга, затрудняющие социальную адаптацию // Научно-медицинский вестник Центрального Черноземья. - 2015. - № 59.- С. 122-127.
91. Технологии активизации пожилых людей. Методические материалы в помощь специалистам системы социальной защиты населения города Москвы. – М., 2009. – 14 с.
92. Технологии групповой работы с пожилыми людьми. Методические материалы в помощь специалистам системы социальной защиты населения города Москвы. – М., 2009. – 14 с.
93. Урванцев Л.П. Психология в работе врача. Ярославль, 1993. 45.
94. Фирсов М.В., Шапиро Б.Ю. Психология социальной работы. Содержание и методы психосоциальной практики. М., 2002.
95. Фомин Э.А., Федорова Н.М. Стратегии в отношении здоровья // Социологические исследования. 1999. - №11.-с. 35-40.
96. Хайнрасов Р.Р. Психологические особенности больных псориазом // Психотерапия и клиническая психология: методы, обучение, организация (Материалы конференции)/ Отв. ред. Б.Д. Карвасарский. СПб - Иваново, 2000.-с. 401-402.
97. Хойфт Г., Крузе А., Радебольд Г. Геронтопсихосоматика и возрастная психотерапия. – М.: Академия, 2003. – С. 77-83.
98. Холостова Е.И. Социальная работа с пожилыми людьми: Учебное пособие / Е.И. Холостова. – 6-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010. – 344 с.
99. Холостова Е.И. Социальная работа с инвалидами: Учебное пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007. – С.78.

100. Храпылина Л.П. Основы реабилитации инвалидов / Л. П. Храпылина.
- Учеб.-метод. пособие. — М.: 1996. – 316 с.
101. Шапиро Д. Подъем движения за права инвалидов в Америке. В кн.:
Инвалиды: к независимой жизни. - Издательство РООИ «Перспектива», 2000.
- с. 11-16.
102. Шинина Т.В. Проблемы личности инвалидов: социально-
психологические аспекты // Вестник МГОУ. Серия «Психологические науки».
-2011. - № 1. - С. 145-150
103. Элланский Ю.Г., Пешков С.П. Концепция социальной независимости
инвалидов //Социологические исследования. 1995. - №12. - с. 123-125.
104. Ярская-Смирнова Б.Р. Социальное конструирование инвалидности.
//Социологические исследования. 1999. - №4. - с. 38-45.